

УДК 373.5.015.3(477.85)«18»

ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ В НАРОДНИХ ШКОЛАХ БУКОВИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

Гнесь Н.О.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Досліджено нормативно-правову базу становлення процесу фізичного виховання у народних школах Буковини другої половини ХІХ століття. Розкрито змістове наповнення навчальних планів для народних шкіл, навчальних програм з предмету гімнастика. Зроблено спробу критичного аналізу змісту навчального матеріалу з предмету гімнастика. Розглянуто матеріально-технічне забезпечення процесу фізичного виховання учнів народних шкіл Буковини. Проаналізовано матеріали фондів Державного архіву Чернівецької області, періодичні видання та авторські праці вищезазначеного періоду.

Ключові слова: Австро-Угорська імперія, Буковина, народна школа, фізичне виховання, гімнастика.

Постановка проблеми. Тенденція до ґрунтовного аналізу тем, пов'язаних з історичним розвитком окремих українських територій, з розвитком окремих галузей суспільного життя, із зверненням до творчої спадщини раніше забутих імен, з переосмисленням окремих історичних періодів, що виникла у вітчизняній історичній науці у середині 90-х років минулого століття не втратила своєї актуальності і сьогодні. Завдячуючи відкриттю доступу до багатьох архівних збережень можна по-новому осмислити історичні події, постаті, суспільну думку, політику урядів країни минулих часів. Це стосується, зокрема, історії фізичної культури і спорту в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних історико-педагогічних дослідженнях стисло відображений стан проблеми фізичного виховання в загальному процесі розвитку системи виховання та освіти України в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. (Ш.І. Ганелін, Е.Д. Дніпров, Г.Є. Жураховський, О.І. Пискунов, В.З. Смирнов та ін.). У роботах дослідників О.І. Пенішкевич, Л.І. Кобилянської, І.О. Петрюк, І.В. Ковальчук та ін. – монографіях, дисертаціях, колективних збірниках, присвячених історії розвитку освіти на Буковині (сучасна Чернівецька обл.), що в означений час входила до складу Австро-Угорської монархії, можна зустріти згадки про фізичне виховання, як навчальний предмет в різних типах тогочасних шкіл. Дослідження Н.О. Гнесь [1], Т.Б. Устінової [7] розкривають процеси становлення і розвитку фізкультурно-спортивного руху на теренах краю в означений період.

Малодослідженими залишаються аспекти організаційного забезпечення фізичного виховання учнів народних шкіл Буковини кінця ХІХ – початку ХХ століть.

Метою статті є характеристика організаційного, зокрема програмно-нормативного та матеріально-технічного забезпечення процесу фізичного виховання учнів народних шкіл Буковини другої половини ХІХ століття.

Джерельну базу дослідження становлять матеріали фондів Державного архіву Чернівецької області, періодичні видання та авторські праці вищезазначеного періоду.

Виклад основного матеріалу дослідження. У другій половині ХІХ ст. в Австро-Угорській імперії питання виховання фізично здорової нації було узаконене в низці правничих актів, законів. Загальнодержавним законом від 14 травня

1869 р., що виданий Міністерством віросповідань і освіти Австро-Угорщини, були встановлені організаційні засади народної школи в імперії.

Даний закон визначав завданням народної школи наступне: «виховувати морально-релігійні якості дітей, сприяти їх духовному розвитку, забезпечити їх знаннями і уміннями, необхідними для подальшої освіти і життя, закласти основу для виховання достойних людей і членів суспільства» [10, с. 16]. Зазначимо досить значний реформаторський крок у системі народної освіти Австро-Угорщини, адже до цього часу, завданням народної школи було: «давати основній масі учнів лише такі знання, які не заважатимуть їхній праці, обмежувати їхнє мислення виконанням моральних настанов, а також хатніх і громадських обов'язків» [10, с. 16].

Відповідно до потреб населення імперії було створено дві категорії шкіл: загальна народна школа (Allgemeine Volksschule) та школа для міського населення (Bürgerschule). Народні школи повинні були закладати загальні підвалини освіти і культури серед широких мас населення, друга категорія мала прислужитися тим класам народу, які прагнули отримати освіту, що виходила за рамки загальної народної школи, але не мали на меті продовжувати навчання в університеті чи технічному інституті [10, с. 26].

Обов'язковими навчальними предметами у народній школі визначили такі: релігія, мова, арифметика, основи природознавства, географії і історії, Батьківщина та її закони, письмо, практична геометрія, співи, гімнастика, рукоділля та домогосподарство (для дівчат) [5, с. 374].

Кількість відділень класу залежала від умов, у яких перебувала школа. Вона могла бути однокласною, або поділеною на декілька класів. Народну школу можна було розширити до восьми класів; у цьому випадку вона могла виконувати функції школи для міського населення [10, с. 26].

Обсяг викладання навчальних предметів визначався кількістю наявних вчительських кадрів, отже міг бути не однаковим у різних школах. Там, де це дозволяли умови, у приміщенні народних шкіл можна було організувати дитячі садки, сільськогосподарські і ремісничі курси [5, с. 378].

Школа для міського населення приймала учнів після п'ятого класу народної школи і в цьому випадку була трикласною, або могла бути восьмикласною, якщо існувала разом з народною школою. У школі для міського населення закон передбачав

наступні обов'язкові предмети: релігія, мова і наука про написання творів, географія і історія, Батьківщина та її закони, природна історія, природознавство, арифметика, геометрія, бухгалтерська справа, креслення від руки, геометричне креслення, каліграфія, співи і гімнастика, рукоділля та домогосподарство (для дівчат) [10, с. 26].

Таким чином, у 1869 р. на законодавчому рівні гімнастику як обов'язковий предмет було утверджено в усіх типах народних шкіл Австро-Угорської імперії. Отже, можемо говорити і про становлення процесу фізичного виховання у народних школах Буковини.

Для ознайомлення зі змістовним наповненням процесу фізичного виховання учнів народних шкіл Буковини означено часового періоду розглядаємо навчальні плани для відповідного типу закладів. На основі загальнодержавних планів 1874 р. Буковинська Крайова Шкільна Рада розпорядженням від 3 березня 1888 р. затвердила навчальні плани для всіх типів народних шкіл, які діяли в краї [11-13].

Переглядаючи навчальні плани для різних типів народних шкіл, в яких навчання тривало протягом шести-восьми років (одно-, дво-, три-, чотирьох-, п'яти-, шестикласні) зустрічаємо предмет гімнастику (Turnen) в обсязі 1-2 годин на тиждень. Заняття гімнастикою для дівчат були не обов'язковими протягом усього навчання у школі. У чотирьох-, п'яти-, шестикласних школах починаючи з третього навчального року планувалось по 2 години занять гімнастикою на тиждень (у решта навчальних роках та типах шкіл такі заняття передбачались в обсязі 1 години) [2, с. 421].

Метою означеної шкільної дисципліни визначали розвиток сили, виховання впевненості у собі, любові до порядку, утримання свіжості «тѣла и духа» (тут і надалі збережено оригінальний правопис) [7, с. 11].

Цікавою й раціонально доцільною, на наш погляд, є диференціація вправ відповідно до означеної мети курсу. Якщо послуговуватися сучасними підходами до градації фізичних вправ для школярів, можемо виокремити їх у три великі групи. Це – стройові, вільні та вправи на спортивних снарядах. По цьому вагому частку відведеного часу хлопчики використовували під стройові заняття. Таке вирішення питання зумовлено їхньою підготовкою до служби в армії. Отож, передбачалися: ходьба колонами, вивчення армійських команд, різні стрибки, біг тощо.

Загалом такий підхід до практики фізичного виховання сприяв загартуванню дітей. Розглянемо дещо детальніше визначальні особливості навчальної програми щодо порушеної проблеми.

Програмою передбачалось вивчення учнями стройових вправ: шиккування у шеренги та колони, перешикування у дві, три, чотири шеренги та колони; повороти, розмикання і змикання в одному напрямку, від і до середини. Також планувались ходьба з різновидами крокувань, «роды кроковъ ажъ до шкотскихъ подскоковъ», біг у рівномірному та перемінному темпі до 3-5 хвилин. Серед вільних вправ зустрічаємо різноманітні рухи частинами тіла на місці і у русі; стрибки на двох ногах, на одній нозі, в повному присяді [7, с. 11].

Серед вправ з предметами пропонувались рухи з палицями та скакалками або мотузками («долгая линва маховая»). До вправ з останньою належали: переступання, стрибки на місці, стрибки через нерухому скакалку.

До програмового матеріалу входили і вправи на гімнастичних снарядах – колоді, що хитається (висотою – на 25 см над землею), горизонтальних драбинах, помості з жердинами. На колоді слід було виконувати підйом і зістрибування, ходьбу у різних напрямках, на горизонтальних драбинах – положення у висі; вис на прямих руках з використанням верхнього, нижнього та змішаного хвату; рухи ногами у висі; пересування на руках у всячому положенні; вис на зігнутих руках з відштовхуванням від підлоги; утримання вису, повільне опускання; розгойдування у висі на зігнутих руках. На помості з жердинами передбачались вихід лазінням, лазіння по одній жердині, лазіння з переходом з одного канату на інший; лазіння на дві жердини; вис на двох жердинах, вправи у висі на зігнутих руках.

Починаючи з четвертого класу до програми гімнастики вводились вправи на вертикальних і похилих драбинах, з п'ятого – на кільцях, паралельних брусах, з шостого – стрибки через козла.

Достатньої уваги приділялось іграм, як традиційним так і місцевим народним. Вважаємо позитивним той факт, що програмами передбачались рухливі ігри, популярні й розповсюджені саме в тій чи іншій місцевості краю. Таким чином створювались умови для введення народнопедагогічного доробку у процес фізичного виховання в народних школах.

До позитивних рис програм відносимо той факт, що вони не лише визначали зміст кожного шкільного предмету, зокрема гімнастики, а й дещо пропонували методіку роботи. Це могло прислужитися тогочасним вчителям за браку методичної літератури. Так, окрім назв вправ, наголошувалось на основних прийомах з оволодіння рухами: «Долгая линва маховая (до розмаху). Подбъганье; подскокъ на мѣстци, скаканье черезъ линву спѣкойно триману.

Вправы въ рядахъ, также въ ротахъ; оборотъ до $\sqrt{2}$ оборота. Образование меньшихъ рядовъ черезъ разбитье первого разряда; дальше просуванье въ бѣльше сложныхъ направленьяхъ.

Вѣльни вправы. Роды кроковъ до кольхаючого бѣгу. Гойданье ногъ и колѣнъ въ рѣжныхъ видахъ; згинанье тулова въ скѣсъ и въ задъ; круженье тулова; вправы раменами; продолжительное бѣганье до 3 минутъ» [7, с. 11-12].

Також, до позитивних сторін навчальних програм для народних шкіл в розділі гімнастика можемо віднести статево диференціацію у підборі фізичних вправ для школярів. Так з гімнастики для дівчат виключались вправи у повному присяді, вправи на помості з жердинами, вправи на паралельних брусах.

Разом з тим правомірно вважати, що запропоновані в програмах [11-13] обсяги і зміст навчального матеріалу з предмету гімнастика значно обмежували забезпечення достатнього рівня фізичного розвитку учнів. Оскільки основна увага приділялась стройовим вправам, рухам на снарядах та загальнорозвиваючим вправам з предметами, то вважаємо, що означені дії прово-

дились методом суворо регламентованої вправи. Недоліком цього методу є низька емоційність при виконанні вправ, що звичайно є небажаним в роботі з дітьми. Така монотонна робота призводить не тільки до фізичної, а й до розумової втоми.

Зміст програмового матеріалу з гімнастики дещо розширювався із кожним наступним типом школи шляхом додавання вправ на гімнастичних снарядах (вертикальні, похилі драбини, трамплін, поміст із жердинами тощо), ускладненням вільних та стройових вправ. Але суттєвих відмінностей між наповненням програм нами не виявлено.

Варто зупинитися на матеріально-технічному забезпеченні процесу фізичного виховання учнів народних шкіл Буковини, оскільки його стан істотно впливав на рівень фізичної підготовленості школярів.

Загальнодержавними Законами 1869 р. і 1873 р. окреслено положення про місця занять гімнастикою в народних школах: «При кожній школь прискати треба площа для тільсного упруження...» [5, с. 391]; «Кажда школа повинна мати м'ястце для гимнастики и водою до питія...» [6, с. 31]. Докладнішу інформацію знаходимо в Указі міністра культури і освіти від 9 червня 1873 р. про «Затвердження вимог до обладнання шкільних будівель у державних народних і громадських школах і про охорону здоров'я в цих школах» [9].

Так, у §17 читаємо: «В кожному шкільному будинку має бути обладнаний зал для гимнастики належних розмірів (висота не менше – 4,4 м)... із необхідними гімнастичними снарядами. Відкриті гімнастичні майданчики слід розташовувати так, щоб їх було видно з вікон школи... майданчики потрібно огородити і по периметру обсадити деревами...» [9, с. 99-100].

Указом Міністра культури і освіти від 27 червня 1878 р. була направлена директива Крайовій шкільній Раді щодо спроб зменшення фінансових навантажень на ресурси громад, спрямованих на шкільне будівництво; в ній визначались засоби і шляхи уникнення дорогого будівництва

для шкільних потреб і допускалось будівництво тимчасових дерев'яних споруд, які раніше дозволялись для використання лише при виключній необхідності та у гірських місцевостях. Зокрема застосування транспортабельних розкладних гімнастичних павільйонів (криті спортивні майданчики), що вже тривалий час використовувались армією на службі санітарного обслуговування, на курортах тощо. Наголошувалось на позитивному досвіді використання означених фізкультурних споруд у школах Германії.

Відзначалась також їх універсальність: «Потреба в такому павільйоні стане й тоді, коли справа дійде до необхідності розділення класів в одній школі, або у разі виникнення аварійних ситуацій (пожежа, паводок, град тощо), або коли постане питання місця для проведення перерв або організації професійного навчання. Такі павільйони можуть служити також різним потребам громади. Вони встановлюються протягом декількох тижнів і при раціональній експлуатації можуть використовуватися до 50 років» [3].

У фондах Державного архіву Чернівецької області знаходимо матеріали про використання дерев'яних шкільних павільйонів для занять гімнастикою у народних школах Буковини [4] виробництва відомої на той час чеської фірми «Christoph & Unmack» м. Буцендорф (за свідченням департаменту з будівництва Міністерства внутрішніх справ, фірма була лідером у виробництві транспортабельних павільйонів широкого призначення). Також деякі народні школи на Буковині мали можливість обладнати відкриті майданчики гімнастичними помостами (рис. 1) [3, арк. 18-20].

Таким чином, шкільні споруди для занять фізичними вправами учнів народних шкіл поділялись на відкриті (літні) спортивні майданчики і закриті гімнастичні зали. Їхнє облаштування яких повинно було здійснюватись переважно коштом повіту або громади.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, зробивши спробу характеристики

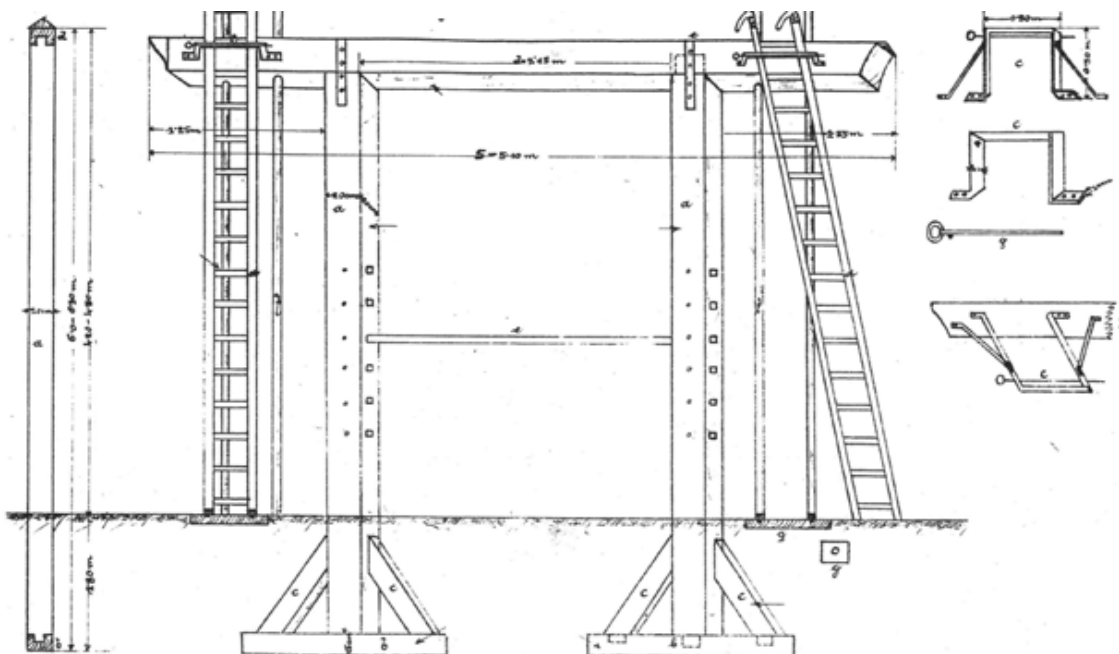

Рис. 1. Гімнастичний поміст для школярів: 1 вертикальна, 1 навкіс влаштована драбини, 4 вертикальні жердини для лазіння, 1 поперечина

організаційного забезпечення процесу фізичного виховання в народних школах Буковини другої половини XIX століття, дійшли висновків, що фізичне виховання як обов'язковий шкільний предмет в краї отримав програмове забезпечення лише через дев'ятнадцять років після його фактичного введення у навчальний процес народних шкіл загальнодержавним законом 1869 р. Фізичне виховання учнів в народних школах здійснювалось у формі уроку гімнастики, зміст програмового матеріалу якого майже повністю відповідав його назві. Так, для учнів з другого по

шостий (восьмий) клас планувались переважно стройові, вільні вправи та вправи на гімнастичних снарядах. До позитивних сторін програм гімнастики можемо віднести статево диференціацію у підборі навчального матеріалу, вміст народних (місцевих) ігор, методичні описи вправ. Серед матеріально-технічного забезпечення місць занять переважали відкриті майданчики та гімнастичні помости. Подальших досліджень потребує вивчення практики підготовки вчителів Буковини означеної доби до викладання гімнастики в народних школах.

Список літератури:

1. Гнесь Н.О. Культурно-освітнє спрямування спортивних товариств Буковини за часів Австро-Угорської монархії // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Випуск 64. Серія: Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт: Збірник. – Чернігів: ЧДПУ, 2009. – № 64. – С. 39-43.
2. Гнесь Н.О. Організаційно-методичне забезпечення фізичного виховання учнів народних шкіл Буковини (друга половина XIX – початок XX століття) / Н.О. Гнесь // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка / відп. ред. Дятлов В.О. – Вип. 86. – Т. 1. – Чернігів: ЧНПУ, 2011. – С. 420-423.
3. Державний архів Чернівецької області (далі ДАЧО) // Ф. 211, оп. 1, спр. 7663 (Переписка с уездными школьными советами школ на Буковине об устройстве школьных спортивных площадок и оборудовании их спортивными снарядами, 1904-1906 гг.), на 145 арк.
4. ДАЧО // Ф. 211, оп. 1, спр. 7 (Переписка с Министерством Культур и Просвещения и уездными школьными советами о выдаче из производства фирмы Кристоф Инмок в г. Бунзедорф передвижных гимнастических залов для школ, 1905-1914 гг.), на 58 арк.
5. Законъ изъ дня 14 Мая 1869, которымъ устанавливаются засады ученія дотычно школъ народныхъ // Хронологичный спис законовъ, розпоряженій и пр., которія помъщени суть въ рочнику 1869 переводовъ зъ вьстника законовъ державныхъ для Буковины. – Черновцы: Зъ Печатнъ Рудольфа Екгарта, 1870. – С. 373-395.
6. Законъ касающійся регуляціи, учрежденія, утримованія и посъщанія публичныхъ школъ народныхъ // Дневникъ законовъ и розпоряженій для герцогства Буковины. – Черновцы: Зъ Печатнъ Рудольфа Екгарта, 1873. – С. 27-43.
7. Плянъ науки для роздленныхъ одноклассныхъ народныхъ школъ на Буковине. – Черновць, 1899. – 15 с.
8. Устінова Т.Б. Историко-педагогічні аспекти розвитку січового руху на Буковині (початок XX ст.) / Т.Б. Устінова // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка / відп. ред. Дятлов В.О. – Вип. 86. – Т. 1. – Чернігів: ЧНПУ, 2011. – С. 462-465.
9. Die Reichsgesetze und Verordnungen über das Volksschulwesen und die damit zusammenhängenden Materien erläutert aus den Erlässen des Ministeriums für Cultus und Unterricht und der Schulbehörden nebst den das Unterrichtswesen betreffenden Bestimmungen der Staatsgrundgesere. – Prag: Druck und Verlag von heinr. Merch, 1874. – 256 s.
10. Egger-Möllwald A. Oesterreichisches Volks- und Mittelschulwesen in der Periode von 1867-1877 / A. Egger-Möllwald – Wien: K.K. Hof- und Universitäts-Buchhändler, 1878. – 164 s.
11. Lehrplan für ungetheilte einclassige Volksschulen in der Bukowina (mit ganztägigem Unterricht). – Czernowitz: R. Eckhardt'sche Buchdruckerei, 1888. – 15 s.
12. Lehrplan für getheilte einclassige Volksschulen in der Bukowina (mit halbtägigem Unterricht). – Czernowitz: R. Eckhardt'sche Buchdruckerei, 1888. – 16 s.
13. Lehrplan für zweiclassige Volksschulen in der Bukowina. – Czernowitz: R. Eckhardt'sche Buchdruckerei, 1888. – 16 s.

Гнесь Н.О.

Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ОРГАНИЗАЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В НАРОДНЫХ ШКОЛАХ БУКОВИНЫ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX ВЕКА

Аннотация

Исследована нормативно-правовая база становления процесса физического воспитания в народных школах Буковины второй половины XIX века. Раскрыто содержание учебных планов для народных школ, учебных программ по предмету гимнастика. Предпринята попытка критического анализа содержания учебного материала по предмету гимнастика. Рассмотрено материально-техническое обеспечение процесса физического воспитания учащихся народных школ Буковины. Проанализированы материалы фондов Государственного архива Черновицкой области, периодические издания и авторские работы вышеупомянутого периода.

Ключевые слова: Австро-Венгерская империя, Буковина, народная школа, физическое воспитание, гимнастика.

Gnes N.O.

Yuri Fedkovich Chernivtsi National University

**ORGANIZATIONAL SUPPORT OF PHYSICAL EDUCATION
IN NATIONAL SCHOOLS OF BUKOVINA
ON SECOND HALF OF THE XIX CENTURY**

Summary

The legal base formation process of physical education in national schools of Bukovina on second half of the nineteenth century had been researched. It was revealed the semantic content of the curriculum for national schools, educational programs on the subject of gymnastics. We made an attempt to critically analyze the content of educational material on the subject of gymnastics. We consider logistics of physical education pupils in national schools of Bukovina. The materials funds the State Archive of Chernivtsy region, periodicals and original work described above had been analyzed.

Keywords: Austro-Hungarian Empire, Bukovina, national school, physical education, gymnastics.